

Zólyomi József

Tanúvallomások

a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról

Ritkán adatik meg egy ember számára, hogy életében ugyan nem hajt végre hőstettet, nem fűződik nevéhez semmi olyan mű, vagy megbecsülést követelő cselekedet, amely miatt nevét ismerni kellene, személye mégis a halhatatlanok sorába kerül. Ez a személy Rákóczy János. Igaz, Rákóczy János magas tisztségeket töltött be életében: aljegyző, tanácsnok, kormánybiztos, a Honvédelmi Bizottmány titkára, *Kossuth Lajos* titkára, stb. volt, de egyik beosztásával sem vívhatta ki, hogy neve évszázadokon keresztül ismert legyen.¹

Nevének maradandóságát, kötelező ismertségét annak köszönhetette, hogy életének alig egy hónapja Madách Imre életrajzához kötődött. A halálra ítélt, minden vagyonától megfosztott Rákóczy Jánost, 1852 január hónapban, *Madách Imre* rejtette el birtokán. Közismert, hogy Rákóczy János rejtegetésének gyanúja volt az egyik oka annak, hogy a költőt és anyjának sztrigovai tisztartóját *Bory Isvánt*, 1852 augusztusában letartóztatták. A költőnek egy évig kellett Pozsonyban és Pesten raboskodnia.

A Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosnak, az itt eltöltött idejéről hiteles adattal nem rendelkeztek eddig a kutatók. Nem véletlen, hogy a költő korai életrajzírói – a gondos adatgyűjtés helyett – legendákat szöttek a bujdosó ideérkezésének körülményeiről, itteni magatartásáról, stb. A későbbi kutatók, az elődök hiteles forrásközlésében bízva, szinte napjainkig elfogadták e "kutatói eredményeket".

A Nógrád megye parasztságának törté-

neti feldolgozásához végzett levéltári kutatásunk során bukkantunk arra a terjedelmes iratesomóra, amely a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosra vonatkozó tanúvallomási jegyzőkönyveket őrzi.²

Az ennek feldolgozásából készült közel öt év terjedelmű forráskutatáson alapuló tanulmányunk – mely a tanúvallomási jegyzőkönyvek betűhív közlését is tartalmazza mintegy hetven gépelt oldalon – teljes megjelentetése a folyóirat kereteit meghaladja;

csupán két fontos résztema ismertetésére nyújt lehetőséget: Rákóczy János mettől-meddig tartózkodott a Madách-birtokon és ott milyen magatartást tanúsított.

A terjedelem nem teszi lehetővé, hogy közöljük tanulmányunknak azon fejezeteit, amelyekből megtudhatjuk, hogy Rákóczy Jánost erdőkerülőnek (nem vadásznak, vagy kertésznek) alkalmazták; öltözete – melyet Madách Imre készíttetett számára – azonos volt a környék parasztságának téli ruházatával; nem vadászlakban lakott Parócan, hanem egy régóta lakatlan, elhanyagolt állapotú, háromsejtű (szoba-pitvar-kamra) parasztházban, mely a Madách uradalom zseléértelkén állt a falu egyik legmódosabb gazdájának szomszédságában.

A bemutatott és feldolgozott jegyzőkönyvek előzménye, hogy a Pozsonyi Cs.Kir.Ker. Katonai Parancsnokság 1852. szeptember 1-i keltezéssel leiratot küldött a Nógrád vármegyei Törvényszéknek, amelyben Madách Imre útlevelén kívül *Reiter Ignácra* (Rákóczy János feltételezett álneve) vonatkozó iratok felkutatását, valamint a tanúk kihallgatásából összeállított nyomozati anyagot kérte. A leirat kérdőpontokat is tartalmaz, amelyeket a letartóztatott és Pozsonyba szállított Madách Imre és Bory István vallomásai figyelembe vételével állítottak össze.³

A Nógrád vármegyei Törvényszék 1852. szeptember 7-én tárgyalta meg a Katonai Parancsnokság levelét. Az ülésen hozott végzés szerint: "*A Posony Ker. Katonai Parancsnokság által kérték tellyesítésével Angyal*

Lajos tszéki ülnök bíztatik meg, kinek is e' részbeni jelentése annakidejében elváratik."⁴

Angyal Lajos törvényszéki ülnök, csendőri kísérettel, 1852. szeptember 9-én érkezett Alsósztrégovára, hogy Bory István lakásán házkutatást tartson, majd a következő napokon a sztrégovai (szeptember 10-én), a parócai (11-én), a kiszellői (12-én), majd a csesztvei (13-14-én) tanúk kihallgatásával elkészítse a nyomozati anyagot és összefoglaló jelentését.

A tanúk vallomásairól felvett jegyzőkönyvek hitelesítésére szeptember 15-16-án került sor Balassagyarmaton, a megyei törvényszéken.⁵

Angyal Lajos szeptember 22-én, a meghallgatott huszonhárom tanú vallomása alapján, a megye törvényszékének a "*...Madách Imre és Bory István ellen véghez vitt tisztí vizsgálódásáról szóló jelentését – az erre vonatkozó irományokkal, tanúvallatási jegyzőkönyvekkel, úgnapi és fuvarbéli illetőségének jegyzékével bemutatja.*"⁶

Mettől-meddig tartózkodott Rákóczy János a Madách-birtokon

Mielőtt a tanúvallomásokat elemeznénk, ismerkedjünk meg a költő életrajzíróinak ide vonatkozó adataival.

Bérczy Károly – aki még a leghitelesebb források alapján állíthatta össze a költő életrajzi adatait – a bujdosó Rákóczy János érkezését a Madách-birtokra így írja le: "Egy hózivataros este zörgettek a csarnok ajtaján.

Földönfutó politikai üldözött kért menedéket. Meleg szoba, meleg szív tárult fel előtte. Következő nap az éppen üresen álló erdészlakba egy, a megelőző estén érkezett »cseh vadász« költözött. Hetek, hónapok múltak, s az erdőket járó csendes jövevény nem látszik figyelmet kelteni.⁷ Bérczy Károly évet, közelebbi időpontot nem közöl, csupán Rákóczy János megérkezését egy téli estére teszi. Azt sem árulja el, hogy hol van az az erdészlak, ahol a bujdosó heteket, hónapokat töltött el.

Palágyi Menyhért 1851 tavaszára teszi Rákóczy János megérkezését. Leírja a bujdosó kalandos utazását Csesztvére, az útlevel megszerzésének körülményeit, majd megjegyzi: "Az így összetoldozott útlevelel került Rákóczy János a paróczai erdészlakba, Sztregova közelében."⁸ A szerző nem utal arra, hogy Rákóczy János mennyi ideig tartózkodott a Madách-birtokon.

Voinovich Géza – aki az erre vonatkozó adatait Palágyi Menyhértől veszi át – szintén 1851-re teszi Rákóczy János megérkezését, a közelebbi időpont közlését ő is mellőzi. Leírja – Palágyi után – Madách Imre és Rákóczy János pesti találkozását – aki "...magával vitte s a paróczai vadászlakban rejtette el, mint cseh vadászt." Voinovich a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy János nevét Rakovecz-el bővíti.⁹

Vida Imre, a költő életrajzi vázlatában Palágyi-Voinovich adatait ötvözi: "Pesten járva találkozik a vele távoli rokonságban lévő Rakovecz-Rákóczi Jánossal... A költő szíve megesik a nagy magyar bizalmas emberén.

Magával viszi Nógrádba. A család birtokában volt a rosszul kihasznált Parócza erdő. Elhagyott, gondozatlan ingatlan." Vida az itt-tartózkodásra időpontot nem közöl.¹⁰

Harsányi Zsolt 1851 nyarára datálja Rákóczy János Csesztvére érkezését. Színes keretbe foglalva írja le Madách Imrével való pesti találkozását – majd Palágyi alapján – a Csesztvére való utazás történetét. Regényébe beleszővi a Voinovich által kitalált Rakovecz nevet, a cseh vadász történetét. Évszámot nem közöl, de tudni véli, hogy a költő a letartóztatása (1852 augusztus) előtti napokban, pontosan augusztus tizenhetedikén, még beszélt Rákóczy Jánossal.¹¹

Harsányi Zsolt a Madách-életregény megírásához felhasználja Rákóczy János unokája *Rákóczy Aladár*nak leveleit is, amelyekeken nagyapjáról közöl életrajzi adatokat. Ebben olvashatjuk: "Pesten találkozott Madách-al, aki megrémülve Nagyapám vakmerőségén, magával vitte Sztregovára. Itt – szakállát, bajuszát leberetvált – ráhúzzák a vadász ruhát és az erdői házban elhelyezték. Mindössze pár hónapig maradhatott, mert akadt egy jóra való, becsületes, ízig-vérig magyar gazdatiszt: Hoitsi Miksa, aki feljelentette, hogy a Rakovecz álvadász tulajdonképpen egy veszedelmes forradalmár..."¹²

Balogh Károly sem ad újabb ismereteket Rákóczy Jánosnak a Madách-birtokon eltöltött idejéről: "Madách Imre 1851-ben adott egy politikai bujdosónak, régi barátjának Rákóczy Jánosnak paróczai birtoka erdészlakában menedéket."¹³

Az utóbbi évtizedekben megjelent életrajzi munkák, szinte egyöntetűen a fentebb már ismertetett Palágyi-Harsányi-Balogh adatait közlik – 1851 – Rákóczy Jánosnak a Madách-birtokra érkezés időpontjául. *Csukly László*,¹⁴ *Miklós Róbert*,¹⁵ *Leb-*

lancné Kelemen Mária csak az 1851 évszámot – hó és nap megjelölése nélkül – említik.¹⁶ *Radó György* viszont Palágyi Menyhért adatát (1851 tavasza) fogadja el Rákóczy János Csesztvére érkezésének időpontjául.¹⁷

Az alábbiakban megkíséreljük – a tanúvallomások alapján – megállapítani Rákóczy János Csesztvére érkezésének időpontját, csesztvei sztrégovai és parócai tartózkodásának idejét.

Angyal Lajos törvényszéki ülnök öt csesztvei tanútól kérdezte meg, hogy a "kérdeses erdőkerülő" mikor érkezett a "Madách urasághoz".

Viczján József kocsis és *Mrivik Mária* szolgáló azt vallja, hogy az erdőkerülő új év előtt jött két-három nappal és új év után második vagy harmadik nap ment el Sztregovára.

Tucsek Pál faragóbéres úgy emlékezett, hogy új év körül 2-3 napig volt Csesztvén.

Varga Boris szolgáló szerint új év után egy vagy két nappal érkezett gyalog, az 1852 évre Parócára felfogadott erdőkerülő, de "Csesztvén nem mulatott sokáig, úgy emlékezem két napig, és harmadikra elment..."

Bacsa András csesztvei telkes gazda vallomásában azt olvashatjuk: "1852 ik év második vagy harmadik napján a' csesztvei uraság udvarából Sztregovára egy embert fuvaroztam..."

Hangsúlyoznunk kell, a tanúvallomások értékelésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Rákóczy Jánosnak a Madách-birtokon történő tartózkodása és a tanúkihallgatások között nyolc, illetve hét

hónap telt el. Szinte törvényszerű, hogy ennyi idő múltán a tanúk vallomása több vonatkozásban nem egyöntetű. Különösen a csesztvei, majd később a sztrégovai kastély alkalmazottjainak eltérő vallomásán nem csodálkozhatunk. Gondoljuk végig: 1852. január elsején, esetleg 1851. december 31-én Csesztvén, majd 1852. január 3-án Sztregován megjelenik egy jelentéktelen külsejű parasztruhába öltözött ember, akiről az a hír járja, hogy ő lesz a parócai erdőkerülő. Ha akkor az uraság alkalmazottjai tán meg is figyelték, nyolc hónap folyamán ez az emlékezés erősen meghalványodhatott – hiszen a két udvarban ez idő alatt számos előkelőség fordult meg, akinek alapos megfigyelésére éppen úgy nem fordítottak gondot.

A dátum és az időszak pontosabb meghatározásához fogódzóként használhatjuk a pozsonyi kerületi katonai parancsnokság 1852. szeptember 1-én kelt leiratát is, mely két helyen közöl adatot Reiter Ignác Csesztvére érkezésének feltételezett időpontjáról.

Madách Imre kihallgatása alapján olvasható az ügyiratban: "...aminek következtében nem látta akadályát (ti. Madách Imre), hogy

ezt az embert ez év január 1-től, mind erdőkerülőt szolgálatába fogadja." A leirat második bekezdése pedig arról tájékoztat: *"Az állítólagos Reiter Ignác valójában ez év január 2-án tűnt fel Csesztvén, néhány napot ott töltött, aztán Sztregovára küldték..."*

A fenti adatok alapján talán felelősséggel rögzíthetjük, hogy Rákóczy János 1852. január 1-én, de legkorábban 1851. december 31-én – az esti órákban – érkezett Csesztvére. Az életrajzírók közül pedig Bérczy Károly állítását fogadhatjuk el hitelesnek, aki emlékbeszédében a politikai üldözött Csesztvére érkezését "egy hózivataros esté"-re tette.

Rákóczy János Alsósztrégovára indulásának napját a tanúvallomások segítségével tudjuk rekonstruálni. Fentebb már közöltük a csesztve-i tanúk vallomását, akik szerint megérkezése után két-három napot "mulatott" Csesztvén.

Az alsósztrégovai tanúk közül csak két vallomás utal az érkezés idejére.

Nemes Kindernay Mihály csizmadia és éjjeliőr hallomásból tudja: *"...hogy Csesztvéről megérkezvén néhány napig Sztregován volt a tisztartónál t.i. még Paróczán a kályha elkészült."*

Fehér Katalin, Bory István szolgájának vallomásában azt olvashatjuk: *"Új esztendő után jött, mert én is új évre jövén a házhoz tudom hogy én már akkoron itt voltam, azomba új év után nem sokára jött..."* A Balassagyarmaton tartott törvényszéki ülésen azzal egészítette ki vallomását: *"... a kérdéses erdő kerülő megérkezése után Sztregován vagy két három napig mulatott..."*

Angyal Lajos törvényszéki ülnök azon kérdésére: *"Minő időtájba jött a' kérdéses erdőkerülő Paróczára?"* – négy parócai tanú így válaszolt: *"Éppen háromkirályok napján melly január 6-ára esik."* Az új erdőkerülőt Bory István tisztartó kísérte el Paróczára, ahol *Rutkay Sámuel* jegyző és tanítónak, *Kadancz Mihály* bírónak bemutatta.

Sajnos nem tudunk pontos választ adni arra, hogy Rákóczy János meddig tartózkodott Paróczán. Az alsósztrégovai tanúk vallomásából tudjuk, hogy 1852 január végén bement Sztregovára, ahol Madách Imrével és Bory Istvánnal találkozott. Erre a találkozássra – időpont nélkül – a pozsonyi katonai kerületi parancsnokság leirata is utal Madách Imre vallomása alapján. Az összejövetelel *Gaál Ignác* katolikus pap is részt vett, aki ugyan pontosan nem érti a német nyelven folyó beszélgetést, de tudni véli, hogy a parócai erdőkerülő tíz nap szabadságot kér ekkor Madách Imrétől, hogy Léván, – a kerületi parancsnokság leirata szerint Szuhányban –, beteg feleségét meglátogassa. A sztrégovai találkozás után Rákóczy János ismét visszatért Paróczára.

Arra nincs dokumentumunk, valószínű nem is készült, hogy Madách Imre, Bory István és Rákóczy János között milyen megállapodás született az esetleges vészhelyzet jelzésére, amikor Rákóczy Jánosnak el kell menekülnie Paróczáról.

A sztrégovai és a parócai tanúk vallomásaiból kikövetkeztethető, hogy Madách, Bory, Rákóczy abban állapodott meg, ha Rákóczynak tartania kell a csendőrök látogatá-

sától, értesítést kap felesége haláláról. Ezt a megállapodást egyértelművé teszi az, hogy Rákóczy János a sztrégovai és a parócai tanúk némelyikének arról panaszkodik: az anyjánál tartózkodó felesége nagyon beteg.

Nem tudjuk, hogy a január végén történt sztrégovai találkozás után mely napon érkezik meg Bory István levele Rákóczy Jánoshoz, amelyben tudatja, hogy azonnal jöjjön Sztregovára, mert a felesége meghalt. A levelet vivő ostoros gyermek (kispérez) Parócára érkezőn, az erdőkerülőt nem találja otthon, azért a Rákóczy lakásának szomszédságában lakó *Novák János* telkes gazda családjához tér be, ahol elmondja a ház népének, hogy levelet hozott az erdőkerülőnek Bory Istvántól, hogy menne véle Sztregovára, mert a felesége meghalt. A gyorsan terjedő hír után így senki sem lepődik meg a faluban, hogy az erdőkerülő elment. A tanúk a távozás okát felesége halálával indokolják: a törvényszéki ülnök kérdéseire!

Rákóczy Jánosnak Parócáról történt végleges távozásának idejéről, a parócai tanúk vallomásaiból az alábbiakat tudhatjuk meg.

Rutkay Sámuel jegyző-tanító vallja: "A csendőrök kérdéses erdőkerülőt február 12-én keresvén, az erdőkerülő ezen idő előtt, mintegy két héttel előbb ment el Parócáról..."

Kadancz Mihály bíró vallomása szerint: "Megérkezése után három vagy négy héttel ment el..."

Id. *Novák János* telkes gazda vallomásában olvashatjuk: "Megérkezése után, vagy két hélig volt ott, az után pedig elment..."

Ifj. *Novák János* visszaemlékezése szerint: "Talán két egész hétig sem volt Parócán..."

A felsorolt adatok összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy Rákóczy János 1852 január utolsó, vagy február első napjaiban ment "szabadságra", illetve távozott el véglegesen a Madách-birtokról.

Annyi bizonyos, hogy február 12-én, amikor a csendőrök keresték, már nem volt Parócán. Bár a hatóság feltételezte, hogy az erdőkerülő szabadsága után visszatért és Sztregován rejtegették a "február közepén tartatni szokott losonci vásárig", majd a sztrégovai kastély udvarából induló két kocsin egyikén szöktették meg Rákóczy Jánost. Angyal Lajos törvényszéki ülnök Sztregovára érkezésének másnapján azért elsőként azokat a tanúkat hallgatta ki, akik a losonci vásárra induló két kocsin utaztak.

Az idevonatkozó adatokat és tanúvallomásokat gondosan megvizsgálva, tanulságos következtetésre juthatunk.

Rákóczy János, mint említettük, 1851. december 31-én, vagy 1852. január 1-én érkezik Csesztvére. Három napig itt, majd három napig Sztregován tartózkodik. – Miért vállalkozott a költő arra, hogy bujdosó vendégét több napig Csesztvén, illetve Sztregován helyezze el? Köztudott, utaltunk is már erre, hogy a két udvart a besúgók, a csendőrök állandóan figyelik: jelentést készítenek az oda-érkező vendégekről, a kúria és kastély lakóinak utazásairól. Erről Madách Imrének is tudnia kellett. Akkor viszont miért nem küldi azonnal Rákóczy Jánost a világtól elzárt Parócára?

A kérdések megválaszolásához idézzünk néhány adatot a tanúvallomásokból.

Kindernay Mihály (Sztregova) vallomásában olvashatjuk: „...Csesztvéről megérkezvén a kérdéses erdő kerülő néhány napig Sztregován volt a tisztartónál t.i. még Paróczán a kályha elkészült.”

Kadancz Mihály (Paróca): „Csekély paraszt házikóba (lakott), melyet az uraság igazított ki, ajtót és kürtöt csináltatván reá.”

Id. Novák János (Paróca): „...midőn a' Tisztartó Bory István őt Paróczára elhozta, a' kerülő lakása befűtve nem lévén, – hozzám szállottak, – és vagy két éjszaka nálam is hált volt – míg a' lakása rendbe jött...”

A három tanúvallomásból kiolvasható, hogy az erdőkerülő lakhelyének kiszemelt parócai parasztház – Csesztvére érkezésekor – még elhanyagolt állapotban van. Nem lehet a kemencét befűteni, a kürtöt, az ajtót javítani kell. – Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Madách Imre nem készült fel Rákóczy János fogadására. Valószínűnek kell tartanunk, hogy a bujdosó váratlanul érkezett „egy hózivataros estén” Csesztvére, ekkor kérte meg a költőt, hogy rejtse el őt üldözői elől. Madách Imre a hirtelen jött kérés miatt kényszerült arra – ezzel jelentős kockázatot vállalva –, hogy a bujdosót néhány napig Csesztvén, majd Sztregován tartóztassa, míg kigondolhatja: a legalkalmasabb rejtkehely Paróca, a világtól elzárt település lesz. Sürgősen intézkednie kellett az elhanyagolt parasztház felújításáról. A lakóház kigazítása, lakhatóvá tétele több mint egy he-

tet vett igénybe: a tanúk vallomása szerint, körülbelül január 9-én költözhetett be Rákóczy János a részére kijelölt házba.

Rákóczy János magatartása

A költő első életrajzírója Bérczy Károly, a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy János magatartásáról azt írja: „Hetek, hónapok múltak, s az erdőket járó csendes jövevény nem látszék figyelmet kelteni.”¹⁸

Palágyi Menyhért is egy, de más értelmű mondattal intézi el az erdőkerülő viselkedését a parócai birtokon: „Itt azonban már kevésbé óvatosan viselkedett.”¹⁹

Voinovich Géza munkájában fogalmazódik meg elsőként Rákóczy Jánosról az a negatív magatartási kép, amelyet az életrajzírók egymástól átvéve napjainkig megöriztek.

Voinovich a rejtőzködő erdőkerülőről ezt írja: „Még nagyobb baj volt, hogy a »cseh vadász« feltűnően viselkedett. Társaságba járt, mulatott, sőt kártyázott is.”²⁰

Vida Imre – Voinovich adatainak ismeretében – így jellemzi Rákóczy Jánost: „Rakovec méltatlannak bizonyult Madách jószágára. Folytonosan mulatozgatott, feltűnően viselkedett.”²¹

Harsányi Zsolt, életrajzi regényében, Rákóczy János többszöri helytelen viselkedéséről számol be: „Meg azt is mesélték Csesztvén, hogy az egyik bérest leszidta és parasztnak gyalázta... A múlt héten beült a csalomjai kocsmába. Éppen ott evett a londoni zsidó, aki a gyapjú miatt jött. Azzal

elkezdett beszélgetni. Összeveszett vele, mert a gyapjas zsidó azt mondta, hogy Kosuth Lajos harvanéves. A te cseh vadászod vita közben azt találta mondani, hogy: »Én csak tudom!« – Most pedig azt hallottam mesélni Szécsényben, hogy mikor Csesztvén vendégek voltak és kimentek a határba, a jáger szórakozottságból nem a bakra szállt fel, hanem az urakhoz akart beülni a nagy ülésre, csak akkor kapott észbe, mikor ezek csodálkozva ránéztek.”

Harsányi a sok negatív tulajdonsága mellett Madách Imre egyik kedvező véleményét is közli: *”Megbecsüli magát, jól dolgozik. Méltatlan dolog volna elküldeni.”* – De ezen az oldalon már Madách Imre nyugtalanságáról is ír: *”Folyton Rákóczy János járt az eszében s a körülötte növekvő, erősödő pteryka. Nyilvánvaló volt, hogy most már az egész környéken mindenki tudja, vagy legalább is biztosra veszi: ez a cseh vadász nem cseh vadász, hanem politikai menekült. Rá-*

*kóczy háromszor is felajánlotta távozását, ő volt az, aki tiltakozott ellene.”*²²

A második világháború után, a költő életrajzi irodalmában, elsőként Miklós Róbert ír Rákóczy János magatartásáról: *”Rákóczyról a környék lakói úgy tudták, hogy Madách újonnan alkalmazott cseh vadásza, ő azonban nem ismerte az óvatosságot: társaságba járt, tivornyázott, sőt a kártya-asztalhoz is le-leült. Csakhamar meggyeszerete ismerték.”*²³

Horváth Károly egy mondattal intézi el az erdőkerülő magatartásának jellemzését: *”Rákóczy állítólag nem viselkedett megfelelő óvatossággal, s így megmentőjét bajba sodorta.”*²⁴

Radó György – a fentebb felsorolt irodalmi adatok alapján – szintén ilyen következtetésre jut: *”Rákóczy Jánost könnyelmű viselkedése miatt felismerték...”* ezért – Hoitsy Miksa feljelentése nyomán – Madách Imrét letartóztatják.²⁵

A továbbiakban – tanúvallomások alapján – megkíséreljük elemezni, hogy Rákóczy János milyen magatartást tanúsít, hogyan viselkedik az urasággal szemben, miként vélekednek róla a sztregovai, a parócai és a csesztvei tanúk.

Angyal Lajos törvényszéki ülnök a tanúknak feltett kérdései közül négy törekszik annak megállapítására, hogy Rákóczy Jánosnak milyen volt a magatartása. A négy kérdés közül az egyiket a legtöbb tanúnak felteszi, kettőre a csesztveiektől, egyre pedig a parócaiaktól vár választ.

1. *Visellete tartása, és külsejéből nem lehetett urat észre venni?*

A kérdésre tizennégy tanú vallomását

rögzítik a jegzőkönyvek. A legtöbben azt mondják, hogy *”abból semmi urat nem lehetett észre venni”*. Néhány tanú azonban e kérdésre válaszolva többet is elárul Rákóczy Jánosról.

Mrivik Mária (Csesztve): *”csak úgy viselte magát mint egy szolgáló”*.

Szilágyi Mihály (Sztregova): *”csak úgy járt mint valami paraszt ember...”*

Kadancz Mihály (Paróca): *”...ha Novák*

Jánosnál a kályha mellé le is ült szemeit földre szegezte, szemibe az embernek nem igen nézett."

2. Hát azon erdőkerülő mint viselte magát az uraság irányába, nem árulta el magát, hogy ő az urasággal barátságban vagy közeloibbi ösmeretségben lenne, az Madách Imre urasággal levett kalappal beszélt-e vagy pedig barátságosan?

Tucsek Pál (Csesztve): "Úgy viselte magát mint a Cselédhez illik, ha az Uraságot látta, felkelt kalapot emelt."

Viczián József, Varga Boris, Mrivik Mária (Csesztve): "...ő csak úgy tartotta magát, mint cseléd ember szokta magát tartani."

Gaál Ignác (Sztregova): "...csak úgy mint cseléd urasága, és az úr cselédje erányába viseltetni szokott."

Fehér Katalin (Sztregova) két kiegészítő kérdésre válaszolva elmondja: "A kerülő délután szokott volt bejárni, akkoron a tisztartó kandalló szobájába szokott volt be menni, ott egy most is meglevő tuskóra a kályhához le ülni, ha enni hoztunk néki csak cseléd táliba adtunk neki, a tisztartó ételéből, de a tisztartóval ebédelni vagy vacsorálni nem láttam." További vallomásában olvashatjuk: "Nem adtak minden ételből, csak ami maradt, leves meg még egy ételt, és azt azon kandalló szobába ette meg... Amikor az erdőkerülő megérkezett Sztregovára, két három napig a tisztartónál lakott egy setét fűtetlen szobában..."

3. Még Csesztvén volt, azon pár nap, hol volt szállva, kikkel evett, – hol hált, nem ta-

lán a' Vendégszobában? – szolgált e az uraság asztalánál?

Madách Imre négy alkalmazottja a feltett kérdésre így válaszolt:

Tucsek Pál: "Az inas szobában lakott, az inasokkal evett, én is mindig ott ettem vele, és ottis hálált."

Viczián József: "Azon pár nap alatt még Csesztvén volt az inas szobában volt, és az inasokkal evet, az asztalnál szolgált e vagy nem, azt nem tudom."

Varga Boris: "Az inas szobába volt szállva, az inasokkal evett, az inasokkal hált."

Mrivik Mária: "Az inas szobába volt szállva, az inasokkal evett, és ott hálált is, ezt onnan tudom mert az ételt én hordottam."

4. Mint erdőkerülő tisztjét mint tellyesítette?

Négy parócai tanú erre így emlékezik:

Ruttkay Sámuel: "Ő Körelességében eljárt, egész napokat az erdőbe volt, csak éjszakára tért vissza."

Kadancz Mihály: "Még ott volt az erdőkerülő, az erdőbe nem is merészelt feléje menni, mert egész napokat az erdőbe töltötte, és csak éjszakára tért a faluba."

Id. Novák János: "Mint Vadász mindig az Erdő körül járt, és csak Éjtszakára jött vissza."

Novák Pál: "Jó erdőkerülő volt, mert egész napokat ott töltött, és csak éjszakára jött haza."

Rákóczy János magatartására, az urasággal való viszonyára utaló tanúvallomások egyértelművé teszik, hogy a Parócéra felfo-

gadott erdőkerülő, míg a Madách-birtokon tartózkodik, csendes, visszahúzódó életet él. Nem is tehet másképp, hiszen tisztában van vele, ha a hatóság megtudja kilétét, ha elfogják, halálbüntetés, esetleg több évi börtön vár rá. Az önként vállalt, a rá osztott szerepet kitűnően oldja meg. A parócai napokat az erdőben tölti csak későn este, sötétedés után tér haza. Alsósztrégovára is csak azért megy be hétvégeken, hogy az uraságtól "parancsolatokat vegyen". Nyilván ilyenkor beszélt meg Bory Istvánnal a politikai körülményeket, saját sorsának várható alakulását. Az erdőkerülő az őt körülvevő embereknek nem beszél múltjáról, csak annyit mond el másoknak, amennyi egy későbbi tanúvallomásnál Madách Imre hasznára válhat. Az "előbbeni munkahelyéről" hozott igazolásról, a fizetési könyvecskében feltüntetett adatokról szól csupán: Suhanyban született, ezelőtt inaként szolgált.

Ha szöknie kell azt is nyomós érvekkel igazolja környezetében. Sztregovára, Parócára érkezésekor azt terjeszti, hogy Léván lakó felesége súlyos beteg. Ezért hirtelen távozása Parócáról – az ott lakók között – nem kelt feltűnést, sajnálják, hogy Bory István tisztartó leveléből arról kell értesülnie, hogy felesége meghalt.

Ha Madách Imrével találkozik feláll, cselédhez illően kalapot emel. Csesztvén az inasokkal étkezik, szobájukban alszik. Bory István tisztartó szobájában a kandalló melletti tuskóra ül, cselédáltból eszik, fütetlen szobába tér nyugovóra.

Madách Imre, Bory István, Rákóczy Já-

nos tehát közös szerepre vállalkozik. Egy meggondolatlan szó vagy cselekedet, egy elhibázott szereptévesztés súlyos következményekkel járhat – ezt mindhárman jól tudják.

Annyi bizonyos, hogy a költőt és Bory Istvánt nem azért tartóztatják le, mert Rákóczy János nem tanúsít óvatos magatartást: hiszen tudjuk – a tanúvallomások alapján – nem jár társaságba, nem tivornyázik, nem kártyázik a Madách-birtokon történő rejtőzködése idején, amivel oly sokan vádolják a költő életrajzírói közül.

Említettük már, hogy a szabadságharc eszméivel szimpatizáló Madách-családot már 1852 előtt is figyeli a hatóság. Számos adat gyűl össze Madách Imre szervezkedésben való részvételére. Nem lehet véletlen, hogy az új erdőkerülő megjelenése is gyanút ébreszt a hatóságban, kilétét már 1852 február közepén igyekszik kipuhatolni, figyeli a csesztveki kuriából, a sztregovai kastélyból kiinduló kocsikat. A Sztregován megjelenő csendőrök az 1852 évi "lefolyt nyáron" olyan kijelentést tesznek Nemes Kindernay Mihály éjjeliőrnek, hogy az erdőkerülő "*...úr volt, és mondták hogy miért nem fogtam el.*" Az éjjeliőr ekkor – a kerületi parancsnokság leirata szerint – arról tájékoztatja a csendőröket, hogy a kérdéses erdőkerülő január hónapban felkereste Majthényi Annát, de ezt a szeptember 10-én tett tanúvallomásában már nem erősíti meg. Erről a jegyzőkönyvben az alábbiakat olvashatjuk: "*Kérdezettvén a tanú, hogy látta e a kérdéses erdőkerület Özvegy Madách Anna asszonyának lakásába bemenni, mire a tanú azt vála-*

szolta, hogy ő a toronyba menvén harangozni, csak azt látta, hogy a kérdéses kerülő a tisztartóval az urasági udvarba felmentek, de hogy hova mentek, az özvegy Madách Anna asszony szobájába e? vagy az urak szobájába azt nem tudja.

Bizonyára nem járunk messze az igazságtól, ha kijelentjük: Madách Imrét akkor is letartóztatták volna, ha Rákóczy Jánosnak nem ad menedéket. *Szabó Béla,*²⁶ *Krizsán László,*²⁷ *Leblancné Kelemen Mária,*²⁸ *Spáczay Hedvig*²⁹ számos olyan dokumentumot tártak fel, amelyek a költőnek a szervezkedésben való aktív részvételét bizonyítják, amelyek már önmagukban is elegendőek lehetnek a letartóztatási parancs kiadásához. Meggyőződésünk, Bory Istvánt azért viszik magukkal, hogy tisztázzák a rejtegetés gyanúját, Reiter Ignác erdőkerülő kilétét. A hatóság – mint tudjuk – nem tudta soha bizonyítani, hogy az erdőkerülő azonos lenne a halálraítélt Rákóczy Jánossal. Bory Istvánt rövidesen haza is engedik.

Felvetődik a kérdés, a költő legkorábbi életrajzírói (Voinovich, Palágyi, Harsányi) Rákóczy János magatartását miért nevezik könnyelműnek, amely miatt – állításuk szerint – Madách Imrét letartóztatják. A fentebb idézett tanúvallomásokból tudjuk, hogy meggondolatlanságra utaló magatartást nem lehet felfedezni Rákóczy Jánosnál.

Csak arra gondolhatunk, hogy az említett életrajzíróknak – egyéb tudás hiányában – hitelesnek tűnő indokolásra volt szükségük ahhoz, hogy Madách Imrét miért tartóztatták le. A Madách-család akkor még egység-

ben őrzött iratait alig felhasználó életrajzírók, a költőnek a szabadságharcban betöltött szerepéről, szervezkedő magatartásáról mit sem tudnak, vagy nem is akarnak tudni. A letartóztatás tényét így hát csak egyetlen – nehezen ellenőrizhető – okkal lehet összekapcsolni: Rákóczy Jánost könnyelmű magatartása miatt felfedik, elárulják, aki majd az utolsó pillanatban megszökik és bajba sodorja elrejtőjét, Madách Imrét. A kekké formált történet a későbbi kutatóknak is hihetővé, tetszetőssé váltott. A könnyű és meggyőző áthidalás logikusnak, elképzelhetőnek látszik, a további töprengésnek még a lehetőségét is igyekszik kizárni az "igazságot" kereső kutatóknál. Az állandó rettegésben élő, a csendességbe elvonuló, a bokorrezzenésétől is féltő Rákóczy Jánosból – az írói képzelet révén – így válik hálátlan, Madách Imre tragédiáját előidéző főszereplővé.

Jegyzetek

1. Rákóczy János életére több adatot közöl Leblanc Zsoltné: Újabb dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez. In: Nógrád megyei Múzeumi Közlemények 19. (1973) 58-81.p.
2. Nógrád megye Levéltára IV. 158/c. 16 doboz. NM CST TSZ 2180/852.
3. A leiratot közli Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban. Salgótarján, 1984. 173.sz. dokumentum.
4. Uo. 174.sz. dokumentum.
5. Angyal Lajos a szeptember 15-16-án tartott törvényszéki ülésen, a tanúk hitelesítő vallomását külön lapokra jegyzi le.
6. Leblancné Kelemen Mária, 1984 (Lásd: 3.jegyzet) 175.sz. dokumentum.
7. Bérczy Károly: Madách Imre emlékezete. In: Gyulai Pál: Ma-

dách Imre összes művei. Budapest, 1880. I. XXVIII.p. 8. Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900. 183.p. 9. Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája. Budapest, 1922. 109, 110.p. 10. Vida Imre: Madách Imre életének vázlata: új életrajzi adatok alapján. Budapest, 1925. 16-17.p. 11. Harsányi Zsolt: Ember küzdj' Budapest, 1932. II. 190-210.p. 12. Közli Leblanc Zsoltné: 1973. (Lásd: 1. jegyzet) 73.p. 13. Balogh Károly: Madách, az ember és a költő. Budapest, 1934. 57.p. 14. Csukly László: Madách Imre élete és munkássága. Balassagyarmat, 1964. 14.p. (Nógrád megyei múzeumi füzetek 5.) 15. Miklós Róbert: Madách Imre csesztvei éve. Balassagyarmat, 1964. 27.p. (Nógrád megyei múzeumi füzetek 8.) 16. Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban. Salgótarján, 1984. 199.p. 17. Radó György: Madách Imre életrajzi krónikája. Salgótarján, 1987. 165.p. 18. Bérczy Károly: Madách Imre emlékezete. In: Gyulai Pál: Madách Imre összes művei. Budapest, 1880. I. XXVIII. 19. Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900. 183.p. 20. Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája. Budapest, 1922. 110.p. 21. Vida Imre: Madách Imre életének vázlata: új életrajzi adatok alapján. Budapest, 1925. 17. p. 22. Harsányi Zsolt: Ember küzdj' Budapest, 1932. II. 201, 209-210.p. 23. Miklós Róbert: Madách Imre csesztvei éve. Balassagyarmat, 1964. 27.p. (Nógrád megyei múzeumi füzetek 8.) 24. Horváth Károly: Madách Imre. Budapest, 1984. 34.p. 25. Radó György: Madách Imre életrajzi krónikája. Salgótarján, 1987. 175.p. 26. Szabó Béla: Madách politikai tevékenysége Nógrád megyében. Budapest, 1978. 279-303.p. (Madách-tanulmányok) 27. Kriszán László: Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez. Balassagyarmat, 1964. 12.p. (Nógrád megyei múzeumi füzetek 9.) 28. Leblanc Zsoltné: Újabb dokumentumok dách Imre élettörténetéhez. In.: Nógrád megyei Múzeumi Közlemények 19. (1973) 58-81.p. 29. Spáczay Hedvig: Madách Imre had-

bíróági perénc nyomában. (Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve IX (1983) 73-109.p.)

Korányi Gábor: *Jelet hagyni II.*
-*Voltunk és elbuktunk* (színes rézkarc)